

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРАКТНОЇ ФОРМИ ВЕРТИКАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В МОЛОКОПРОДУКТОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуто інтеграційні зв'язки між виробниками сировини та переробними підприємствами у молокопереробному підкомплексі Житомирської області на основі контрактних відносин. Проаналізовано та встановлено причини, які впливають на формування контрактних відносин інтеграційного об'єднання при закупівлі молочної сировини.

Постановка проблеми

У сучасних умовах молокопродуктовий підкомплекс країни опинився в досить скрутному становищі щодо виробництва сировини та її закупівлі переробними підприємствами, які, в свою чергу, не в змозі ефективно використати виробничі потужності. Враховуючи стан інтеграційних процесів, виникає потреба у зміні міжгалузевих відносин у сфері заготівлі молока та пошуку перспективного інтеграційного об'єднання, яке охоплює сфери виробництва, переробки та реалізації молочної продукції, а також економічних методів управління. Це завдання можна вирішити шляхом налагодження

© О.В. Аксьонова

* Науковий керівник – д.е.н., професор В.В. Зіновчук

організаційно-економічних зв'язків з виробниками молочної сировини, створенням вертикально інтеграційного об'єднання на основі здійснення контрактних відносин. Це об'єднання з'єднує виробників сировини з переробними підприємствами, без участі посередників, у систему укладання контрактів. Особливістю такої системи є спільні економічні інтереси, повна самостійність підприємств, демократизм у взаємовідносинах, економічна зацікавленість і відповідальність за кінцевий результат, гарантія виконання контрактних зобов'язань, які характеризуються не тільки об'ємом, але й якістю, строками, умовами поставки законтракованої продукції.

Аналіз попередніх досліджень

Формуванню контрактів та розвитку договірних відносин приділено значну увагу в працях зарубіжних вчених – А. Алчяна, С. Гроссмана, Г. Демсеца, Р. Коуза, Д. Норта, О. Харта, О. Уільямсона та ін. Вони розкривають теоретичні аспекти контрактів та аналізують їх фундаментальні основи. Нині мають місце теоретичні розбіжності в поглядах науковців, зокрема Р. Коуз вважає, що сутність фірми (підприємства) полягає в контрактах, які вимагають адаптації до змін, обставин, котрі не охоплені контрактом. Р. Коуз поділяє думку Д. Норта щодо укладання контрактів, які зменшують або збільшують трансакційні витрати підприємства залежно від ситуації, яка складається в умовах ринкової економіки. О. Уільямсон розробляє теорію фірми як теорію «недосконалих контрактів», суть полягає в розрахунку та укладанні таких контрактів, в яких були б зазначені всі можливі умови та конфлікти при співпраці. С. Гроссман і О. Харт зосереджують свою увагу на контракті, який ґрунтується на праві власності підприємства.

Основні підходи щодо укладання контрактів та вдосконалення інтеграційних взаємовідносин між підприємствами аграрної сфери висвітлені у працях відомих вітчизняних вчених – В.Г. Андрійчука, В.Л. Валентинова, П.І. Гайдуцького, М.М. Ільчука, П.Т. Саблука, М.Й. Маліка та ін., які акцентують свою увагу на механізмі укладання контрактів у молокопродуктовому підкомплексі між виробниками сировини та переробними підприємствами, не пропонуючи напрямків раціоналізації. Незважаючи на значні напрацювання, як у теоретичних, так і в методологічних засадах цього дослідження, досі немає чітких концептуальних підходів до трактування та оцінки укладання контрактів, що й робить дану тему актуальною у вивченні.

Об'єкти та методика досліджень

Метою дослідження є аналіз розвитку вертикальної інтеграції на основі укладання контракту як чинника підвищення ефективності закупівлі та виробництва продукції в молокопродуктовому підкомплексі.

Об'єктом дослідження є інтеграційний процес закупівлі молочної сировини у виробників, який буде утворюватися на контрактних відносинах, та переробки сировини молокопереробними підприємствами Житомирської області.

Методика дослідження: абстрактно-логічний метод – при вивченні закономірностей розвитку інтеграційних відносин у молокопродуктовому підкомплексі; метод аналізу та синтезу – при вивченні показників закупівлі сировини та ефективності її переробки; монографічний метод – при дослідженні загального стану розвитку молокопереробних підприємств Житомирської області.

Результати дослідження

Для ефективного розвитку молокопереробного підкомплексу та подолання низки проблем, які виникають у результаті недосконалої ринкової системи, важливим є удосконалення інтеграційних зв'язків між виробниками сировини та переробними підприємствами. Інтеграційне об'єднання контрактної форми – це органічне поєднання економічних взаємовідносин сільськогосподарських виробників сировини з переробними підприємствами, що будуються на контрактних відносинах за схемою виробничо-технологічних зв'язків у виробництві та здійсненні послідовних стадій єдиного циклу будь-якої продукції, які включають етапи використання сировини, виробництва молочної продукції та реалізації готової продукції. Дане об'єднання підвищує ефективність суб'єктів виробничої та переробної сфери, забезпечує гарантію закупівлі молочної сировини, сприяє нарощуванню виробництва та випуску нових видів молочної продукції, розширення ринків збуту. В цілому це забезпечує стабільність та впевненість у веденні господарської діяльності.

У структурі вертикально інтегрованого об'єднання зв'язним механізмом між суб'єктами господарювання є укладання контрактів, які інтерпретуються як симбіоз економічних заходів, що закріплено в юридичному документі. Американський економіст О. Уільямсон трактує: «контракт – це угода з приводу обміну між економічними агентами, що специфікує права і обов'язки сторін» [8]. Контракти, які укладаються між виробниками сировини та переробними підприємствами на довгостроковій основі, Д. МакФетрідж [11] називає виробничими контрактами. Згідно з юридичною класифікацією контрактів Я. Макнейл [9] поділяє їх на три типи: класичний, неокласичний та контракт відносин, або відносницький (relational) контракт. Класичний контракт характеризується двома властивостями, а саме дискретністю (дає можливість обумовити в контракті всі нюанси взаємовідносин сторін) та презентативністю (передбачає всі можливі обставини, які можуть виникнути в майбутньому, та обумовлює реакцію сторін при їх виникненні). Неокласичний контракт характеризується неповнотою у змісті та використанням додаткових механізмів (третейський суддя або індивід, до якого звернуться сторони при вирішенні конфлікту), які забезпечують його гнучкість у відповідь на непередбачені обставини. Особливістю контракту відносин, або відносницького (relational) контракту, є неперервність контрактних відносин та використання накопиченого досвіду за весь час співпраці для вирішення спорів, конфліктів і адаптації до

непередбачених обставин. Отже, при використанні контрактів межі взаємодії між суб'єктами окреслюються чіткими границями [8].

При контрактній формі інтеграції її учасники повністю зберігають самостійність і права юридичної особи і в той же час підпорядковують свою діяльність інтересам досягнення високих кінцевих результатів усього технологічного ланцюга. Безперечними перевагами контрактної інтеграції є її висока гнучкість, мобільність та оперативність. При недержавних формах власності на засоби виробництва в сучасних ринкових умовах дуже важко створити господарську одиницю, до якої входили б усі технологічні ланки в нашому випадку молочного виробництва: потрібно придбати або ці самі підприємства або відповідні пакети акцій. Контрактна форма інтеграційних зв'язків має місце, коли переробні підприємства налагоджують тісні економічні відносини з виробниками продукції – сільськогосподарськими виробниками всіх форм власності. Така форма інтеграційних відносин дає можливість зберігати економічну самостійність як переробному підприємству, так і виробникам сировини при покращенні кінцевих результатів виробництва [3].

Сутність укладеного контракту щодо закупівлі молочної сировини переробним підприємством у сільськогосподарських виробників зобов'язує як покупця, так і продавця виконати свої обов'язки. В контракті зазначаються об'єми поставленої сировини, договірні ціна, її якісний стан, який має відповідати вимогам при закупівлі ДСТУ 366-97 «Молоко коров'яче незбиране» та ДСТУ 46.069-2003 «Молоко коров'яче незбиране. Первинне оброблення, зберігання і транспортування. Основні вимоги». До вимог відносимо: строки, умови поставки, зберігання, транспортування та порядок розрахунків. Таким чином, формуються скоординовані взаємні стосунки між виробниками та переробними підприємствами молочної сировини, які є складовими технологічного ланцюга на певний термін. У контракті також зазначаються форс-мажорні обставини, при яких припиняється співпраця між сторонами, тобто такий контракт може бути розірваний будь-якою зі сторін, які його уклали. Контрактні відносини органічно поєднують сільськогосподарських виробників та переробні підприємства, їх напрями діяльності та коригують їх до ефективної співпраці, тому що інтегровані що становить 99,7% структури зацікавлені у збалансованому розвитку всіх складових елементів, які входять до її складу.

Житомирська область займає одне з провідних місць України з виробництва та переробки молочної сировини. Згідно зі статистичними даними, чисельність поголів'я корів в усіх категоріях господарств області скоротилася з 210,5 тис. голів у 2005 р. до 173,9 тис. голів у 2007 р. Важливим фактором, що впливає на процес скорочення, є не тільки подорожчання кормів, а й зниження інтересу до утримання корів у господарствах населення. Рівень середньорічного надою від однієї корови в області знизився з 3593 кг у 2006 р. до 3456 кг у 2007 р., тобто на

137 кг, це можна пояснити, тим що відбувається скорочення поголів'я худоби молочного стада. У 2007 р. продуктивність корів у сільськогосподарських підприємствах склала 2207 кг, що на 83 кг менше до попереднього року. На жаль, така ж тенденція зниження відбувається і в особисто селянських господарствах, де середньорічний надій молока у 2007 р. склав 3887 кг, а в 2006 р. – 4088 кг. Таким чином, скорочення поголів'я корів, зменшення обсягів виробництва молока призводить до підвищення конкуренції між молокопереробними підприємствами, щодо постачальників сировини, зменшення обсягів закупівлі молочної сировини, в результаті чого погіршується фінансовий стан усіх підприємств підкомплексу, зменшується асортиментний ряд виготовленої продукції. Одним із шляхів подолання такої ситуації є розширення сировинної бази переробних підприємств за межі адміністративно-територіальних одиниць, тобто пошук постачальників сировини в інших областях та пропонування їм укладення договору на вигідніших умовах, ніж конкурентне підприємство.

На Житомирщині налічується 15 молокопереробних підприємств, які більшу частину молочної сировини закуповують у господарствах населення. Взаємовідносини між переробними підприємствами та господарствами населення будуються на контрактних відносинах. Контракти укладаються до виробничого циклу продукції, де фіксуються права та обов'язки сторін, параметри законтракованої сировини, строки, умови поставки та ціна. Контрактна форма вертикальної інтеграції є найбільш розповсюдженою в молокопродуктовому підкомплексі, оскільки товаровиробники завжди мають канал збуту своєї продукції, гарантований прибуток, а переробні підприємства, в свою чергу, отримують стабільні надходження та поступове нарощування обсягів сировини, що дозволяє максимально завантажити потужності переробних підприємств, поліпшити якість й урізноманітнити асортимент готової продукції, знизити її собівартість, а в підсумку – підвищити конкурентоспроможність виготовленої продукції.

Аналіз табл. 1 свідчить, що лідируюче місце серед переробних підприємств Житомирської області займає ДП «Новоград-Волинський сиркомбінат», який у 2006 р. закупив 59310 т молочної сировини для переробки та у 2007 р. – 69074 т, чим збільшив об'єм закупівлі на 14,1%, у тому числі закупівля сировини у господарствах населення склала у 2006 р. 30185 т та 52064 т молока у 2007 р. Друге місце за об'ємом закупівлі молока в області посідає ВАТ «Житомирський маслозавод». У 2006 р. підприємство закупило 69683 т молока для виробництва молочної продукції, а у 2007 р. кількість зменшилася до 67509 т молока, або на 3,2%, проте у господарствах населення об'єми закупівлі сировини зросли на 8449 т у 2007 р. (55922 т молока), або на 15,1%, порівняно у відповідним періодом з 2006 р. (47473 т молока).

Таблиця 1. Обсяги заготівлі молока молокопереробними підприємствами Житомирської області, т

№	Назва підприємства	Всього			В т. ч. населення		
		2006 р.	2007 р.	2007 р. до 2006 р., %	2006 р.	2007 р.	2007 р. до 2006 р., %
1.	ДП «Молочний завод «Рейнфорд» (Житомир)	27062	38171	141,0	24483	35431	145,0
2.	ТОВ «Андрушівський масло-сирзавод»	32251	20181	62,5	26928	17307	64,3
3.	ДП «Новоград-Волинський сиркомбінат»	59310	69074	116,4	30185	52064	172,5
4.	ДП «Ружин-молоко»	12802	16692	130,3	8668	12429	143,4
5.	ТОВ «Норд-Імпульс» (Рихальськ)	4897	2986	61,0	2658	2175	82,0
6.	ДП «Еней» (Романів)	14969	15089	101,0	12936	13498	104,3
7.	ДП «Радомілк» (Радомишль)	5995	4258	71,0	5440	3985	73,2
8.	ПП «Ренет» (Любар)	14463	13225	91,4	11500	11406	99,2
9.	ТОВ «Баранівський молокозавод»	3217	3272	102,0	2919	2980	102,0
10.	ТОВ «Брусилівський маслозавод»	242	166	68,5	191	166	87,0
11.	ВАТ «Овруцький МКК»	9157	33351	364,2	4675	20315	435,0
12.-1	ЗАТ «Бердичів-Холод» (за 10 місяців)	2652	1865	70,3	2648	1718	65,0
12.-2	ТОВ «Бердичівська фабрика морозива» (за 2 місяці)	–	413	–	–	413	–
13.	ВАТ «Житомирський маслозавод»	69683	67509	97,0	47473	55922	118,0
14.	ВАТ «Галіївський маслозавод»	40196	34185	85,0	31164	27158	87,1
15.	ТОВ «Корнинсир»	6832	3507	51,3	5934	3151	53,1
	Всього	303728	323944	107,0	217802	260118	119,4

Джерело: розраховано за даними головного управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації.

Отже, 80–82 % закупівлі молока переробними підприємствами залежить від господарств населення, тому переробні підприємства зацікавлені в розробці правових механізмів закупівлі молока, а саме в укладанні контрактів, які забезпечили б довгостроковий характер взаємовідносин між інтеграційними ланками та гарантували б безперебійне постачання сировини.

Згідно з даними, які представлені в табл. 2, встановлено, що тенденція укладання договорів на постачання молока ВАТ «Житомирський маслозавод» зростає, але не відбувається 100 % їх виконання. Це може бути пов'язано з невідповідною якістю сировини, яка була законтракована, або несвоєчасною оплатою за поставлену сировину. Головним постачальником сировини на підприємство є особисті селянські господарства.

Таблиця 2. Укладання та виконання контрактів з поставки молока на ВАТ «Житомирський маслозавод», тис. т

Постачальники сировини	2005 р.	2006 р.	2007 р.	Відхилення 2007 р. до 2005 р., (+/-)
1. Загальна кількість укладених підприємством контрактів, шт.	21861	22044	22047	186
1.1. Загальний об'єм законтракованої сировини, тис. т	70,7	75,7	78,2	7,5
1.2. Загальний об'єм поставленої законтракованої сировини, тис. т	68,9	74,7	66,4	- 2,5
1.3. Рівень виконання контрактів за об'ємом поставленої законтракованої сировини, %	97,4	98,6	84,9	- 12,5
2. Кількість укладених контрактів із сільськогосподарськими підприємствами, шт.	40	43	46	6
2.1. Об'єм законтракованої сировини, тис. т	9,1	10,0	12,5	3,4
2.2. Об'єм поставленої законтракованої сировини, тис. т	7,4	9,0	10,0	2,6
2.3. Рівень виконання контрактів за об'ємом поставленої законтракованої сировини, %	81,3	90,0	80,0	- 1,3
3. Кількість укладених контрактів із сільськогосподарським кооперативом, шт.	1	1	1	0
3.1. Об'єм законтракованої сировини, тис. т	0,6	0,7	0,7	0,1
3.2. Об'єм поставленої законтракованої сировини, тис. т	0,5	0,6	0,5	0
3.3. Рівень виконання контрактів за об'ємом поставленої законтракованої сировини, %	83,3	85,7	71,4	- 11,9
3. Кількість укладених контрактів з господарствами населення, шт.	21820	22000	22000	180
3.1. Об'єм законтракованої сировини, тис. т	61	65	65	4
3.2. Об'єм поставленої законтракованої сировини, тис. т	47,7	55,7	55,9	8,2
3.3. Рівень виконання контрактів за об'ємом поставленої законтракованої сировини, %	83,9	85,7	86,0	2,1

Джерело: розраховано за даними ВАТ «Житомирський маслозавод».

У 2007 р. кількість укладених контрактів з ними склала 22 тис. шт., від загальної кількості укладених контрактів переробним підприємством. У 2007 р. об'єм постачання молока господарствами населення склав 55,9 тис. т, що на 9,1 тис. т менше за укладеним контрактом та на 0,2 тис. т молока більше, ніж у 2006 році. Також постачальниками є сільськогосподарські підприємства, з ними укладено 46 шт. контрактів та було поставлено 10,0 тис. т молока у 2007 р. при 12,5 тис. т, які були законтраковані. Отже, контракти підвищують ефективність діяльності переробного підприємства, оскільки дозволяють прогнозувати обсяги виробництва та реалізації молока на поточний рік, але в той же час організація взаємовідносин між переробними підприємствами та виробниками сировини недосконала, супроводжується безвідповідальністю у виконанні умов договору.

Виходячи із ситуації, яка складається на даний час в країні (дефіцит молочної сировини), для переважної більшості переробних підприємств закупівля молока в особистих селянських господарствах є найголовнішим джерелом надходження. Тому переробні підприємства, які інтегруються на основі контрактної форми, будуть намагатися дотримуватися та виконувати укладені контракти, тобто вчасно розраховуватися за сировину, а постачальники, в свою чергу, підтримувати її гарантовану якість. Таким чином, контрактна форма вертикальної інтеграції в молокопродуктовому підкомплексі дає можливість зберігати економічну ефективність як переробному підприємству, так і виробнику сировини при покращенні кінцевих результатів виробництва.

Висновки та пропозиції

1. Вирішення проблеми нестачі сировинної бази переробних підприємств є надзвичайно актуальним, оскільки відбувається скорочення поголів'я та зниження продуктивності корів, що призводить до загострення економічної ситуації в молокопродуктовому підкомплексі.

2. Перспективним шляхом покращення розвитку взаємовідносин виявлено формування інтеграційного об'єднання на основі контрактної форми, за допомогою якого поєднуються та захищаються інтереси всіх суб'єктів, які беруть участь у технологічному ланцюгу.

3. Створення інтеграційного об'єднання повинно будуватися на контрактних відносинах, що формують оптимальні сировинні зони для переробних підприємств з обов'язковим врахуванням особистих господарств населення з метою збільшення обсягів перевезення та часу транспортування сировини і продукції.

4. Розвиток вертикальної інтеграції на основі контрактної форми дозволяє об'єктивно оцінювати об'єми виробництва та закупівлі молока, оскільки виробники сировини завжди мають постійний канал збуту своєї продукції та

гарантований прибуток, а переробні підприємства, в свою чергу, отримують стабільне надходження та поступове нарощування обсягів сировини, що дозволяє максимально завантажити потужності переробних підприємств, поліпшити якість й урізноманітнити асортимент, знизити собівартість, а в підсумку – підвищити конкурентоспроможність виготовленої продукції.

5. Контрактні відносини надають упевненості всім учасникам інтеграційного об'єднання в ефективному веденні господарської діяльності та отриманні гарантованого прибутку.

Література

1. Гайдучький П.І. Міжгалузевий госпрозрахунок в агропромислових формуваннях/ П.І. Гайдучький. – К.: Урожай, 1992. – 144 с.
2. Гладій М.В. Особливості поглиблення агропромислової інтеграції / М.В. Гладій // Економіка АПК. – 2005. № 12. – С. 55–58.
3. Корнева Н.О. Роль інтеграційних процесів у формуванні організаційної структури тваринницько-продуктового комплексу / Н.О. Корнева // Вісник СНАУ. Сер. Економіка та менеджмент. – 2006. – Вип. 3–4 (20–21). – С. 74–77.
4. Кудлай В.Г. Інтеграційні процеси та їх роль у розвитку регіонального ринку молока та молочних продуктів / В.Г. Кудлай // Агроінком. – 2007. – № 1–2. – С. 36–37.
5. Панасова М. Эффективность развития интегрированных агромасштабных структур в АПК / М. Панасова // Междунар. с.-х. журн. – 2007. – № 5. – С. 18–19.
6. Рябоконт В.П. Наукові основи формування і розвитку агропромислового комплексу / В.П. Рябоконт // Економіка АПК. – 1999. – № 6. – С. 50–57.
7. Теслюк С.Р. Формування організаційно-економічних відносин молокопереробних підприємств із сировинними базами / С.Р. Теслюк // Економіка АПК. – 2006. – № 9. – С. 31–36.
8. Уільямсон О.Е. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів / О.Е. Уїльямсон. – К.: Вид-во „АртЕк”, 2001. – 472 с.
9. Скоробогатов А.С. Лекции и задачи по теории контрактов: учеб. пособ. / А.С. Скоробогатов. – Спб.: ГУ – ВШЭ, 2006. – 155 с.
10. Ярема Л.В. Розвиток інтегрованих агропромислових формувань та економічна ефективність їхнього функціонування / Л.В. Ярема // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 5. – С. 103–109.
11. McFetridge D.G. The Economics of Vertical Integration in Agricultural Economics Department of Economics / McFetridge D.G.; Carleton University. – Ottawa, 1999. – P. 552.